

УДК 502.7+599.765 (477.75)

Про поняття «раритетність» з точки зору статусу кримського шляхетного оленя

Альфред Дулицький

Про поняття «раритетність» з точки зору статусу кримського шляхетного оленя. — Дулицький А. — Кримський шляхетний олень є одним з підвидів *Cervus elaphus*. Цей підвид є досі генетично недоторканим і тому має бути об'єктом охорони. Це мисливська тварина з власними трофейними особливостями, і будь-які інтродукції інших форм (зокрема, «асканійських маралів») є загрозою місцевій формі, генетична самобутність якої може зникнути, минуючи визнання її раритетного статусу. Надалі необхідно притримуватися чітких засад поводження з ендемічними вузькоареальними об'єктами фауни, а поки що треба якнайшвидше усунути з Криму завезених тварин. При проведенні акліматизаційних заходів неприйнятним є використання мисливсько-комерційної термінології за наявності унікальних аборигенних форм, які мають власну абсолютну цінність. Тварин при будь-яких переселеннях треба іменувати у супровідних документах загальноновизнаними науковими назвами. Наголошується, що акліматизаційні заходи треба проводити виключно після спеціальної (зокрема, зоологічної) експертизи.

Ключові слова: кримський олень, раритетність, генетична самобутність, гібридизація.

Адреса: ПФ «Кримський Агротехнологічний університет» НАУ, смт. Аграрне, м. Сімферополь, АР Крим, 95492, Україна. E-mail: pavelgoldin412@gmail.com (для А. Дулицького).

On concept of 'rarity' from the viewpoint of the Crimean red deer's status. — Dulitsky A. — Crimean red deer is subspecies of *Cervus elaphus*. This subspecies is until now genetically inviolable, and, therefore, it must be an object for preservation. It is a game animal with own trophy qualities, and introduced «Askanian marals» represent a threat for a local form which may vanish even without recognition of its rare status. In future one must follow distinct principles of handling fauna objects with narrow areals, and in present introduced animals must be taken away from the Crimea as soon as possible. When realizing acclimatization actions usage of hunting-commercial terminology, in the presence of unique aborigine forms which have own absolute value, is inadmissible. At introduction animals, in corresponding documents, must be named with generally adopted scientific names. It is underlined that acclimatization actions may be realized only after carrying out a special examination.

Key words: Crimean deer, rarity, genetically originality, hybridization.

Address: SB «Crimean Agrotechnological University» of NAU, Agrarne, Simferopol, AR Crimea, 95492, Ukraine. E-mail: pavelgoldin412@gmail.com (for A. Dulitsky).

Вступ

Шляхетний олень *Cervus elaphus* L., 1958 з давніх-давен є чи не найпопулярнішим мисливським видом ссавців північної півкулі, в усякому разі, для Європи це саме так. Це один з найкраще досліджених видів ссавців у світі. Але при всьому тому й досі залишається недостатньо дослідженою його географічна мінливість, а разом з цим — недосконалою є і його систематика на рівні підвидів. Як пише В. Гептнер (1961), «географическая изменчивость оленя очень велика — число форм значительно и амплитуда признаков очень широка. Вместе с тем, несмотря на появление специальных монографий (Гептнер, Цалкин, 1947; Флеров, 1952), расовая структура вида еще удовлетворительно не разработана».

Так, у першій з цитованих монографій наведено 25 підвидів, в другій — 13; Елерманн і Моррисон-Скот наводять 18 підвидів, Хальтенорт та Грензе — 15.

В. Геппнер (1961) вважає, що на теренах колишнього СРСР можна розрізнити 8 підвидів шляхетного оленя (*Cervus elaphus* L.), а саме:

I. Підвиди оленів західної групи (середньоевропейської) — середньоевропейський олень *C. e. hippelaphus* Erxleben, 1792; карпатський олень *C. e. montanus* Botezat, 1903; кавказький олень *C. e. maral* Ogilby, 1840; кримський олень *C. e. brauneri* Charlemagne, 1920.

II. Підвиди групи марала — алтайський марал *C. e. sibiricus* Severtzov, 1872; семиріченський (тянь-шанський) марал *C. e. songaricus* Severtzov, 1872; ізюбр *C. e. xanthopygus* Milne-Edwards, 1860; бухарський олень *C. e. bactrianus* Lydekker, 1900.

Щодо різноманіття форм оленів є й інша думка. Так, визначник «Млекопитающие фауны СССР» (1963) наводить іншу структуру виду з лише п'ятьох підвидів. При цьому в єлафоїдній групі він залишає єдиний підвид — європейський шляхетний олень (об'єднуючи у нього всі підвиди цієї групи, за винятком кавказького). У групу марала він включає кавказький і всі інші підвиди цієї групи, за винятком семиріченського.

Те, що кавказький і кримський підвиди опинилися в різних групах, дещо дивує, адже в декількох попередніх працях (в тому числі присвяченій саме спеціальному їх порівнянню (Бёме, 1957) підкреслюється найбільша схожість кримського підвиду саме з кавказьким.

Таким чином, пам'ятаючи про недостатність розробки расової структури виду, слід зазначити, що до остаточного розв'язання цього питання будь хто, окрім фахівців-систематиків, не має права стверджувати про переваги тої чи іншої думки. Це питання може бути вирішено лише ними і лише тоді, коли думка фахівців сягне однаковості. Отже, на сьогоднішній день ніхто не може заперечити, а тим більш скасувати, факт самостійності кримського шляхетного оленя¹.

Щодо таксономії і систематики кримського шляхетного оленя

Таксономічна форма *Cervus elaphus brauneri* (Charlemagne, 1920) вперше з'явилася в роботі «Звірі України» відомого українського зоолога М. Шарлеманя. В. Геппнер (Геппнер та ін., 1961) зауважує, що інша назва для кримського оленя, яку наводить Б. Фортунатов (1925) — *Cervus elafus tauricus* Fortunatov, 1925 — має перевагу і систематичне значення, тому що першу з них описано не у відповідності до правил зоологічної номенклатури (без систематичного опису)². Але, як це іноді буває, більш розповсюдженою і вживаною залишається поки що саме перша назва, можливо на знак пошани до іншого відомого українського зоолога А. Браунера, на честь якого вона й була запропонована.

Отже, ніяких сумнівів щодо існування підвиду «кримський шляхетний олень» немає, і саме тому він є повноправним і унікальним об'єктом біорізноманіття та об'єктом охорони не лише в Криму, але й в усій Україні.

Щодо генетичної чистоти Кримського шляхетного оленя

Це питання пов'язане з тим, що підчас існування «Царской охоты» (1910–1917 рр.) поряд з іншими тваринами в Крим завозили представників ще й кавказького шляхетного оленя. Всіх завезених тварин декількох видів (зубрів утримували окремо та в іншому місці) було розташовано у просторому загоні на горі Велика Чучель.

¹ Така проблема наразі стала актуальною у зв'язку з черговими в історії нашої держави і нашої фауни програмами «преобразования природы», пристрасті навколо яких останнім часом загострилися через те, що до «розв'язання» таких завдань взялися не зовсім обізнані, у суті справи «фахівці»...

² У зведенні І. Павлінова та О. Россолімо (1987) ніяких заперечень щодо назви М. Шарлеманя немає. За М. Шарлеманем (1920): «ми повинні відрізнити кримського оленя від типової європейської форми. Маючи на увазі, що О. О. Браунер найбільш докладно описав ознаки кримського оленя, то я раджу назвати цього оленя — *Cervus elaphus brauneri* subsp. nov.». Тобто ознаки кримського підвиду названі з посиланням на опис у праці О. Браунера, що допускається МКЗН (Браунер А. А. Заметки о крымском олене // Зап. Новоросс. О-ва Ест. — 1900. — Том 23, вып. 2. — С. 1–22). — Прим. ред.

Пісня Жовтневих подій 1917 р. припинила своє існування і «Царская охота», при цьому всіх кавказьких оленів було винищено за вказівкою тодішнього штатного мисливствознавця «Царской охоты» Е. Вегнера. І хоча на той час кримський олень ще не був офіційно визнаний, це було зроблено свідомо з тих міркувань, щоб генетично не «зіпсувати» кримську популяцію мішаниною кровей¹. Ці факти наведено в «Літописі природи Кримського заповідника». Однак, деякі фахівці в неофіційних обставинах досі стверджують, що інші підвиди благородних оленів завозили в Крим і пізніше, але будь-які офіційні чи літературні дані щодо цього відсутні. Тобто, такі чутки носять, скоріш за все, кон'юнктурний характер.

Все вище сказане є достатньою підставою для ствердження генетичної чистоти кримського шляхетного оленя, і цей підвид, отже, — явище унікальне, тому що майже всі інші підвиди шляхетних оленів в Європі та в Азії зазнали генетичного впливу з боку своїх родичів (інших підвидів) і втратили вихідну генетичну чистоту. Саме у такому розумінні кримський шляхетний олень являє собою унікальне національне надбання в нашій державі.

Проекція на необґрунтоване мисливське господарювання у царині приватної власності

Відштовхуючись від викладених вище позицій, розглянемо ситуацію, що наразі склалася навколо кримського шляхетного оленя.

У Севастополі існує Виробничо-мисливсько-рибальське спеціалізоване підприємство «Червоний Камінь» Севастопольської громадської організації мисливців і рибалок СОООР². У вольєру цього господарства 2003 року випустили трьох оленів, яких було придбано у зоологічному парку СП ЗАТ «Автозав-ДЕУ» (Запорізька область) і яких названо в накладній «європейський олень». На власному сайті цього підприємства було ясно вказано, що це були так звані «асканійські марали». І хоча, як тепер відомо, цей текст із сайту його хазяї зняли, це була правда, бо інакше немає ніякого сенсу купувати і завозити оленів туди, де вони існують споконвіку³.

Дуже дивно, чому ТОВ «Червоний Камінь» придбало оленів поза межами Криму? Адже на місці, по-перше, це б коштувало незрівнянно дешевше, а по-друге, місцева форма завжди має екологічну перевагу перед завізними тваринами завдяки більшій пристосованості до місцевих умов. Значить, власники мали хоча б одну певну причину, окрім бажання викинути гроші на вітер. Цією причиною може бути, наприклад, бажання отримати більш вагому мисливську продукцію — м'ясну або трофейну, — тому завезені олені мають бути, вірогідно, значно крупнішими за кримських (про цей важливий показник, до речі, зовсім не йдеться в матеріалах перевірки і в листуванні!).

Якщо це припущення вірне, то в діях ПОРСП СОООР можна розгледіти ще й шахрайство. Чому? Тому, що для трофеїв групи «Кримський шляхетний олень» розроблено окрему

¹ Це тим більше важливе, що у сенсі акліматизаційної справи останні десятиріччя визнається небажаним завезення в інші регіони навіть особин того ж самого підвиду. От що пише з цього приводу А. Насимович (1961): «Обычно недоучитывается, что при реакклиматизации для завоза используются особи, хотя и того же вида животных, что когда-то обитал в районе выпуска, но происходящие из другой местности и относящиеся к иной популяции, а иногда и к другому подвиду; эти особи имеют не идентичную с аборигенными наследственность и отличаются от них по многим биологическим показателям (например, как правило, по составу эндопаразитов). Поэтому резкое противопоставление реакклиматизации акклиматизации, как это часто делалось в нашей литературе и практике, нельзя признать правильным». Лише тільки цього аргументу достатньо, щоб припинити недоречну теоретичну дискусію щодо значення рангу підвиду у справі, про яку йдеться.

² Офіційна аббревіатура — ПОРСП СОООР.

³ Поки йшла робота з цією публікацією, стало відомо, що такого (чи таких) ж оленя завезли й у вольєри Кримського природного заповідника, розміщені в Алушті. На жаль, це не викликає здивування, тому що за останні десь біля 20 років в цьому заповіднику змінилося аж до 10 директорів, лише окремі з яких мали відповідну освіту та кваліфікацію.

нагороджувальну таблицю, виходячи з його природних властивостей (Фандеев, Никольская, 1983). Таким чином, штучне збільшення показників буде з замовченням причин виходити за межі окресленої групи трофеїв.

І ще. Оскільки при складанні документів купівлі-продажу цих оленів допущена некваліфікована зоологічна термінологія, неможливо довести, про яких же оленів йдеться. Крім того, при складанні відповіді на запитання громадських організацій, спеціальна комісія з представників Держуправління з охорони навколишнього природного середовища м. Севастополя і Севастопольського державного лісомисливського господарства провела огляд цих тварин безпосередньо у місці їх утримання.

До комісії увійшли загальні екологи та мисливствознавці. Навіть не треба пояснювати, що обізнаних фахівців із систематики оленів серед них не було й не могло бути, тому що їх немає в штатних розкладах названих державних і господарчих органів. Цілком очевидно, що ті фахівці, які писали акт перевірки, за визначенням не могли встановити того факту, який вони засвідчили — вони не могли візуально визначити підвидову приналежність тварин. Справедливість такого твердження підкреслює і недоречне користування зоологічною термінологією і зоологічною номенклатурою.

На жаль, ніхто не здогадався включити до складу цієї комісії фахівців, які знаються на суті справи, тому відповідь Міністерства не вичерпна і не може поставити крапку у розгляді підвидової приналежності завезених до Криму тварин. І навіть якби такого фахівця було введено до складу Комісії, це б не вирішило завдання, тому що, по-перше, дуже непросто візуально розрізнити не те що підвиди, тим більш близькі, а нерідко й види тварин, а по-друге, тут немає чого сперечатися, тому що, хоча б потенційно, кримський шляхетний олень заслуговує на охоронний статус.

У чому проблема

Олексій Салганський (1967) так описує «асканійського марала»: «Асканийский олень образовался в результате внутривидовой сложной шестидесятилетней гибридизации: европейского оленя, марала, крымского оленя, кавказского оленя, изюбря и вапити». Ясно, що ця гібридна тварина з безладною генетичною характеристикою, як тільки опиниться на свободі, буде являти собою загрозу генетичній чистоті кримського шляхетного оленя.

Зараз у вольєрі вже є 8 голів, і є 100-відсоткова вірогідність того, що рано чи пізно з будь-якої випадковості ці тварини з вольєри таки вийдуть. Не має сумніву, що вони матимуть всі шанси змішатися з місцевим підвидом і знищити його генетичну самобутність. Це буде означати втрату кримською і взагалі українською і світовою фауною одного унікального представника. Це означає порушення Законів України «Про тваринний світ», «Про мисливське господарство та полювання», «Про захист тварин від жорстокого поводження», а також міжнародної «Конвенції про біологічне різноманіття».

Відштовхуючись від описаної у цій праці (по суті — модельної) ситуації, слід запропонувати таку умову для поводження з ендемічними видами фауни, особливо такими, які мають обмежені ареали:

«Беручи до уваги особливу уразливість популяцій, які мають обмежені ареали, а також точку зору О. Насимовича (див. примітку вище) та інших корифеїв вітчизняної зоології, екології та мисливствознавства, необхідно суворо заборонити несанкціоновані біотехнічні заходи, в першу чергу — акліматизаційні (інтродукції, реакліматизації, підселення тощо), як на рівні виду, так і на рівні будь-яких підвидових форм.

Вирішувати питання такого характеру мають моральне і професійне право лише провідні фахівці держави із залученням колег відповідного рівня з-за кордону. Зазначене обмеження стосується безпосередньо всіх користувачів фауністичними ресурсами без винятку, незалежно від форм власності та обсягів капіталу власника».

Висновки

1. В Криму мешкає унікальний власний ендемічний підвид шляхетного оленя — кримський шляхетний олень. Виходячи з наявної наукової інформації, цей підвид досі зберігає генетичну недоторканість.

2. Акліматизація в Криму будь яких форм виду *Cervus elaphus* (олень шляхетний) небажана як з наукової, так і з юридичної точки зору, тому що такий захід є загрозою існуванню місцевого ендемічного підвиду.

3. Зміст висновку № 2 доцільно включити до відповідного нормативного державного документу, що регламентує норми поводження з природними (фауністичними) ресурсами в якості умови для поводження з ендемічними видами фауни, особливо такими, які мають обмежені ареали.

4. На цей час кримський шляхетний олень є мисливським видом з більш-менш достатньою і сталою чисельністю, але у зв'язку із ситуацією, що склалася на півострові, він без проміжних стадій може стати не раритетом, а зниклим підвидом.

5. Ситуація з шляхетним оленем в Криму вимагає якнайскорішого виправлення шляхом повного усунення завезених тварин не лише з меж природного ареалу кримського підвиду, але й півострова взагалі через невеликі розміри останнього.

6. Використання мисливсько-комерційної термінології неприпустиме у випадках, які торкаються природоохоронних аспектів природокористування. Тварини мають називатися в таких випадках лише повними науковими назвами, а самі заходи мають здійснюватися лише за участі висококваліфікованих фахівців, в даному випадку — зоологів.

Література

- Бёме Р. Л. Краниологическая характеристика крымского оленя (сравнительно с кавказским) // Зоологический журнал. — 1957. — Том 36. — Вып. 10. — С. 1557–1564.
- Гептнер В. Г. Настоящий, благородный олень *Cervus (Cervus) elaphus* Linnaeus, 1758: географическая изменчивость // Гептнер В. Г., Насимович А. А., Банников А. Г. Млекопитающие Советского Союза. — Москва: Высшая школа, 1961. — Том 1 (Парнокопытные и непарнокопытные). — С. 139–143.
- Гептнер В. Г., Цалкин В. И. Олени СССР (систематика и зоогеография). — Москва: МОИП, 1947. — 176 с.
- Соколов И. И. (ред.). *Cervus elaphus* L. (1758) — Благородный олень // Соколов И. И. (ред.). Млекопитающие фауны СССР. — Ч. 2. — Москва-Ленинград: АН СССР, 1963. — С. 1000–1004.
- Насимович А. А. Некоторые общие вопросы и итоги акклиматизации наземных животных // Зоологический журнал. — 1961. — Том 40. — Вып. 7. — С. 957–970.
- Салганский А. А. Одомашнивание копытных в СССР: Автореф. дис. ... докт. биол. наук. — Киев: Украинская сельхоз. академия, 1967. — С. 1–48.
- Фандеев А. А., Никольская В. Н. Охотничье-промысловые звери и трофеи. — М.: Россельхозиздат, 1983. — С. 1–173.
- Флеров К. К. Кабарги и олени. — Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1952. — 256 с. — (Фауна СССР. Том 1: Млекопитающие; выпуск 1).
- Фортунов Б. К. Гибридные стада за последние годы // Степной заповедник Чапли — Аскания Нова / Под ред. М. Н. Колодько, Б. К. Фортунува. — М.; Л.: Гос. изд-во, 1925. — С. 183–194.
- Шарлемань М. Звірі України. Короткий poradник до визначання, збирання і спостереження ссавців (Mammalia) України. — Київ: Всеукр. кооп. вид. союз (Вукоопспілка), 1920. — С. 1–83.